

Dr. Önder BOZKURT
AFAD Başkan Yardımcısı

1894 depreminden 105 sene sonra meydana gelen 17 Ağustos 1999 Körfez Depremi, Türkiye afet tarihinde en fazla can ve mal kaybına yol açan depremlerden biri olarak tarihe geçmiştir.

1453 ve 1999 Yılları Arasında İstanbul'da Meydana Gelen Depremler ve AFET YÖNETİMİNE İLİŞKİN İLK UYGULAMALAR

Ülkemizde hem can hem de mal kaybı bakımından ilk sırada yer alan afet türü depremlerdir. Afetler nedeniyle meydana gelen can kayıplarının kabaca yüzde 60'ı depremler nedeniyle meydana gelmektedir. Aletsel dönem olarak adlandırılan 1900 yılından günümüze Türkiye ve yakın çevresinde kaydedilen, en az 5.0 büyüklüğünde 1.796 deprem kaydedilmiştir. Bu noktada deprem afeti ile karşı karşıya kalan illerin arasında; Kuzey Anadolu Fay hattı üzerinde bulunan İstanbul ilimiz de, tarih boyunca birçok yıkıcı depremle karşılaşmıştır.

İstanbul'un fethinden sonra¹ Osmanlı Döneminde ilk şiddetli deprem, **16 Ocak 1489** tarihinde meydana gelmiştir. Tevarih-i Ali Osman'da depremden; "...Safar ayının 13. Gününde kuşluk vaktinde şehri İstanbul içinde azim bir zelzele vaki oldu, nice minareler yıkılıp harab oldu..." şeklinde birçok binanın hasar gördüğü belirtilmektedir.

1 Bölüme kaynaklık eden ana doküman "Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'da Afetler" isimli Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ, Yrd. Doç. Dr. Raşit GÜNDOĞDU, Ebul Faruk ÖNAL'ın hazırladıkları ve Yayın Koordinatörlüğünü Tezcan BUÇAN'ın yaptığı, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı tarafından 2018'de basılan eserdir.

İstanbul'un tarihi süreçte geçirdiği en büyük depremlerden biri **10 Eylül 1509'da** akşam saatlerinde meydana geldi. Bu deprem Doğu Akdeniz'de son 500 yılda meydana gelen en yıkıcı deprem afetlerinden biri olarak bilinir. Şehir üzerinde bıraktığı tahribat sebebiyle Osmanlı tarihçileri afeti, kıyamet-i suğra (küçük kıyamet) olarak kaydetmişlerdir. Bu deprem Bolu'dan Edirne'ye kadar uzanan bölgede hasara neden olmuş asıl yıkıcı etkisini ise İstanbul'da yapmıştır. 1509 depremi şehirde binlerce evi yerle bir etmiştir. Rivayete göre İstanbul veya Pera'da depremin ilişmediği tek bir ev bile kalmamış, 4.000 ila 5.000 kişi

ölmüş ve belki de bu sayının iki katı yaralı olmuştur. Vefat sayılarına bakıldığı vakit, eğer o dönemdeki şehir nüfusu tahminleri doğruysa bu her kırk kişiden birinin hayatını kaybettiği anlamına gelmektedir. Yapı hasarları fevkalade yaygın olmuş, şehir surları Eğrikapı'dan Yedikule'ye kadar ağır hasar görmüş, ciddi hasarların meydana geldiği cami sayısı ise 109'u bulmuştur (Angell, 2015: 513).

1509 İstanbul Depremi sonrası Edirne'de divanı toplayan Padişah, İstanbul'un tamiri için halkın yardımına başvurulmasını kararlaştırmış, Anadolu ve Rumeli sancaklarından

66 bin amele, 11 bin kalfa toplanmış, bunların başlarına da 3 bin yapı ustası yeniden yapılanma için seferber edilmiştir. Masrafları karşılamak için yeni vergiler ihdas edilmiştir. Büyük gayretler neticesinde şehrin ihyası 2 ay gibi kısa bir zaman içinde tamamlanmıştır. Ayrıca Padişah fermanı ile aile başına 20 altın bağışlanması kararı alınarak Ahşap-Karkas yapı yapımı emredilmiş ve dolgu zeminler üzerine yapı yasağı getirilmiştir. *II.Beyazid'in çıkardığı bu ferman, Türkiye'de yapı tipine ve kullanılacak yapı malzemesine kurallar getiren ilk yasal önlem* olarak kabul edilebilir.

30 Nisan 1557 tarihinde vuku bulan depremde kent yapılarında hasarlar meydana gelmiş, en fazla Fatih Camii zarar görmüştür. **6 Şubat 1659 ve 11 Temmuz 1690** tarihlerinde meydana gelen depremlerde de birçok ev tamamen, hisarlar ve surlar ise kısmen yıkılmıştır. **25 Mayıs 1719** tarihinde meydana gelen depremde tahribatın boyutu daha fazla olmuş ve bu deprem İzmit Körfezi etrafında asıl yıkıcı etkiyi yapmıştır. **2 Eylül 1754 tarihli** depremde ise pek çok bina yıkılmış ve artçı sarsıntılar bir aydan fazla devam etmiştir.

22 Mayıs 1766 Kurban Bayramının 3. Günü sabah saatlerinde meydana gelen depremde yaklaşık **4 bin** kişinin hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Deprem sonrasında yıkılma tehlikesi içinde bulunan binaların tespiti yapılarak çevredeki insanlara zarar vermesini önlemek üzere yıktırılmıştır. Tamir ve yıkımlar aşamasında kiracı ve mülk sahibi arasında tamir koşulları bakımından bir takım tartışmalar yaşanmış, bu gibi meseleler uzun yıllar tartışma konusu olmuştur. Deprem sonrasında yaşanan kargaşa ortamında yıkılan vakıf eserlerinin enkazını yağmalayanlar da olmuştur.

4 Temmuz 1790 gece vakti bir başka deprem vuku bulmuş ve bir önce-

ki deprem kadar ağır hasarlara yol açmamıştır. Yine **10 Şubat 1806'da** meydana gelen depremde pek mühim bir hasar oluşmamıştır. **23 Eylül 1841** tarihinde 3 sarsıntı meydana gelmiş ve birçok kargir konut, han, hamam gibi yapıların duvarları yıkılarak harabeye dönmüştür. Yine bu depremde birçok insan hayatını kaybetmiştir.

10 Temmuz 1894'te yaklaşık 1 dakika süren ve tarihi kaynaklarda **Büyük Hareketi Arz, Zelzele-i Azime ya da Zelzele-i Müdhise** olarak kaydedilen ve çok geniş bir sahada hissedilen bu deprem, özellikle İstanbul ve çevresinde ağır hasara yol açmıştır. Deprem sebebiyle çoğu yerin telgraf hatları bozulmuş olduğundan ilk gün çevre kaza ve vilayetlerden gerekli bilgiler tam olarak alınamamıştır. Telgraf ve posta nezaretinin sevk ve haberleşme merkez odaları harap olduğundan irtibatın sağlanması için makineleri bahçeye çıkarılarak hizmete sağlam hatlarla devam edilmiştir.

1894 depremi hakkında kaynakların verdiği bilgilere göre, vatandaşlardan bazıları panikle pencereden atlayıp yaralanırken; kimileri de şaşkınlıktan yıkılmaya yüz tutmuş binalar ile dar sokaklar arasında olduğu yerde kalakalmış, deprem anında Kapalıçarşı'da olanların bir kısmı güvenli olduğu düşüncesiyle kubbe altına koşturmuş ancak kubbenin çökmesi üzerine çok sayıda kişi kubbe altında can vermiştir. Sarsıntıların etkisiyle bazı arabalar devrilmiş, deprem anında seyrüsefer yapmakta olan vapurlar, görgü şahitlerinin ifadelerine göre, büyük bir dalgaya çarpmış gibi sarsılmıştır. İlk sarsıntıların ardından bütün işyerleri kapanmış, insanların bir an önce ailelerinin yanına gitme arzuları yollarda, köprülerde ve hatta vapur iskelelerinde izdihama neden olmuştur. Yetkililer sorunu çözmek amacıyla ek vapur seferleri koymuş,

Şirket-i Hayriye vapurları halkı tarife dışı ve ücretsiz olarak Boğaziçi köylerine taşımıştır. Devam eden artışlar ve depremin sebebiyet verdiği yangınlar da yaşanan felaketi büyük bir trajediye dönüştürmüştür. 1894 depreminin ilk sarsıntıları sırasında şehre dışarıdan bakanların ifadeleri tam da bu trajediyi resmeder nitelikte olmuş, şehirden bir toz bulutu yükseldiğini görenler İstanbul'un toz bulutları arasında yok olduğunu düşünmüşlerdir (Özkılıç, 2015: 427).

1894 depreminde yaşanan acı ve korkuların duygu dünyasındaki izdüşümleri, şiir ve edebiyat alanında da tesirlerini göstermiştir. Bu açıdan Halid Efendi'nin Hareket-i Arz Destanı adlı 1894 depremini anlatan destanında, meydana gelen deprem sonrasında yaşananların detay-

larını bulmak mümkündür. Toplam 21 kitadan oluşan destanın üçte biri bu sırada yaşanan korku ve panik anları ile çekilen acılar şöyle anlatılmaktadır:

Fatih Rüşdiyesi'nde ders okurduk
Hareket başladı cümlemiz durduk
Şiddeti artırdı hepimiz korktuk
Allah diye bağırışdık ulu Yezdâne
...
Zabitler der ki:-Bu ne felaket
Var mı bizim için câ-yı selâmet
Olur ise ancak Mevlâ'dan hidâyet
Cümlenin halleri demiştim yamâne
....
Kimisi bıraktı hep kitaplarını
Kurtarmak için hep canlarını
Koştular görmeye hep hanelerini
Hepsinin gözyaşları oldu revâne
...

Yine 1894 depremini anlatan anonim destanda ise, Salih adlı bir öğrencinin ağzından yaşanan trajedi gözler önüne serilmiştir. Okulun yemekhanesinde kitap okuduğu sırada depreme maruz kalan on beş yaşındaki Salih, dışarı çıkarken üzerine düşen taş parçaları sonucu ağır yaralanır ve arkadaşlarının bağırış çağırışları içinde hastaneye kaldırılır ancak kurtarılamaz. Destanda daha sonra Salih'in na'sının hamama götürülmesi, bir gece orada kalışı, gasledilişi ve defni gayet acıklı bir biçimde anlatılmaktadır (Özkılıç, 2015: 441).

1894 İstanbul Depremine kadar, can ve mal kayıplarına neden olan hemen her tür doğa olayı, ilahi bir işaret, mistik bir uyarı olarak değerlendirilirken bu tarihten sonra yöneticiler, olayın içeriğini anlamaya başlayıp bilim ve teknolojiden faydalanılması gerektiğini düşünmüştür (Şentürk, 2020: 114, edit. Can). **Sultan 2. Abdülhamid** meydana gelen depremin bilimsel açıdan tetkiki ve araştırılması için Yunanistan'dan **Ati-**

na Rasathanesi Müdürü Eginitis'i İstanbul'a davet etmiştir. Eginitis, tetkik ve çalışmalarını tamamladıktan sonra Fransızca olarak hazırladığı, **10 Temmuz 1894** Depremi adlı resmi deprem raporunu Padişaha sunmuştur (Sezer, 1996: 172). Hazırlanan bu rapor depremin büyüklüğü, tesir sahası ve etkilerini yansıtmaya bakımından o dönem için çok önemli tespitlerde bulunmuştur.

Bu dönemde İstanbul ve çevresinin jeolojik yapı ve zemin koşulları üzerine bilimsel yayınların arttığı görülmektedir. 1894 depremi sırasında Mekteb-i Mülkiye muallimliği görevinde bulunan jeoloji mühendislerinden Halil Edhem Bey, depreme ilgili sabah gazetesinden yayımlanan makalelerinde, depremin özelliklerini ilmi bir şekilde izah etmektedir.

1894 depreminin ardından yapılan haberlerin abartılarak verilmesi üzerine basına sansür getirilmiş, basının yumuşak bir üslup kullanması istenmiştir. Taşrada depremin son derece mübalağalı olarak anla-

ılması üzerine hükümet tarafından vilayetlere, bu konuda ihtar mahiyetinde birer tebligat gönderilmiştir.

Depremden hemen sonra depremzedegan için Sultan Abdülhamid'in riyaseti altında Şehremaneti bünyesinde **Yardım Komisyonu adıyla bir Afet Yönetimi Komisyonu** oluşturulmuştur. Yardım akçesinin toplanma şeklini bir sisteme oturtmak ve gerekli düzenlemeleri yapmak üzere komisyonun çalışma usullerini belirleyen **bir nizamname** yayımlanmıştır. Bu komisyon vasıtasıyla yardımların bir merkezde toplanmasına ve öncelikli olarak muhtaçların gıda ve barınma, temizlik vb. acil ihtiyaçlarının karşılanması, hasta ve yaralıların tedavi edilmesi için sarf edilmiştir. Organize edilen yardım kampanyasına memleketin her tarafından çok sayıda iştirak olduğu gibi Amerika ve Avrupa'nın muhtelif şehirlerinden de yoğun ilgi ve destek gösterilmiştir. **1894 Depremi**, afetler dolayısıyla devletlerarası yardımlaşma ve dayanışmanın yanı sıra toplumlararası yakınlaşmanın da bir göstergesi olmuştur.

Sultan 2. Abdülhamid'in kızı Ayşe OSMANOĞLU hatıralarında, depremin dehşet günlerini şöyle anlatır: "Bu felaketli yer sarsıntısı olduğu zaman ben 6-7 yaşındaydım, öğle zamanıydı... Sarsıntı başlayınca bütün kalfalar hep birden "Allah, Allah!" diye bağırmağa başladılar. Ben de oturduğum iskemleden kayıp düşmüştüm... Babam derhal bahçeye çıkıp her tarafa yaverlerini göndermişti. Zayıt var mı diye tahkikat yaptırıyordu. Büyük Çarşı'nın yıkıldığını, epeyce zayıt olduğunu öğrenince yaralıların tedavisi, kimsesizlerin aç kalmaması için fırınlardan ekmeğe dağıtılması, muhtaçlara yardım edilmesi ve çadırlar kurulması için emirler verdi. Saray fırınlarının da ahaliye ekmeğe dağıtmak üzere çalışmasını emretti..." (Ürekli, Gündoğdu, Önal, 2018).

Yaklaşık 1.000 kişinin ölümüne ve binlerce yapının hasarına yol açan bu depremde, Padişah himayesinde yürütülen *daha önceleri bir benzeri olmayan titiz ve disiplinli afet yönetimi* ile kısa bir zaman içinde depremin zararları ortadan kaldırılmıştır. Yıkılan işyerlerine yağma ve talana karşı sıkı kontrol ve güvenlik sistemi kurulmuştur. Örneğin Kapalı Çarşı'da bütün kapılar kontrol altında tutularak girişler yasaklanmış ve yağmalamaların önüne geçilmiştir. Bu afet yönetim organizasyonu bundan sonraki afetler için de bir model olmuştur. Osmanlı Hükümeti, bu büyük depremden sonra yeni inşa edilecek yapıların denetimini artırmıştır. Yapı temellerini sağlam zeminlere oturtma, binaları depreme dayanıklı olarak inşa etme ve özellikle demirlerle sağlamlaştırma gibi uygulamalara gitmiştir. Yine depremden etkilenen kargir binaların üst katlarının resmi izin ile ahşap olarak yapılması, *iki yapı arasında mutlaka yangın duvarının bulunmasına dikkat edilmesini* hükümet takip etmiştir.

Yürütülen bu önemli çalışmaların yanında **1894 Depremi**, bundan sonraki muhtemel deprem zararlarının hafifletilmesine yönelik bazı uygulamalar açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Örneğin İstanbul Rasathanesinde sismolojik modern alet ve edevatın eksikliği, bu depremle daha net anlaşılmiş, Avrupa'dan temin edilecek teknik aletlerle rasathanenin ihyasına çalışılmıştır.

Bu deprem esnasında görülen bir başka eksiklik de *enkaz arama kurtarma çalışmalarında görev alacak kişilerin yetişmiş ve bilgili insanlardan oluşması* konusudur. Enkaz altında kalan vatandaşların kurtarılması için meydana gelebilecek bu tür tabii afetler karşısında alınacak tedbirler ve yardım konularıyla ilgili bilgilerin, temel dersler arasında öğretilmesi gerektiği hususu basın tarafından gündeme getirilmiştir.

Bu depremden sonra, **Marmara Depremi olarak bilinen 1912'de Şarköy-Müreft'e** meydana gelen büyük deprem, oldukça geniş bir sahada etkili olmuştur. İstanbul'da can kaybına yol açmayan bu deprem esnasında, Marmara Denizinde büyük dalgalar meydana gelmiş, binalarda, kule ve telgraf direklerinde hasarlar oluşmuştur.

1894 depreminden **105 sene sonra meydana gelen 17 Ağustos 1999 Körfez Depremi**, Türkiye afet tarihinde en fazla can ve mal kaybına yol açan depremlerden biri olarak tarihe geçmiştir. Depremin merkezi, İstanbul'dan yaklaşık 80 km uzaklıkta bulunan Gölcük ilçesi olmasına rağmen, ekseriya depremden en ağır hasarın vuku bulduğu şehir ve vilayete izafeten İzmit ya da Kocaeli depremi diye de söz edilmektedir (Angell, 2015: 518).

Esasında bu acı deneyim, Türkiye'nin depreme ne kadar hazırlıksız ve savunmasız bir durumda olduğu gerçeğini, kriz yönetimi konusundaki yetersizliğini ortaya çıkarması açısından bir milat olmuştur (Şentürk, 2020: 126, edit. Can). Yaşanan 7.6 büyüklüğündeki 45 saniye süren Gölcük depremi, sadece Kocaeli'nde değil, Ankara'dan İzmir'e kadar geniş bir bölgede ve Marmara'da hissedilmiştir. Resmi bilgilere göre 17.480 kişi ölmüş, 23.781 kişi yaralanmış, 505 kişi sakat kalmış, 285.211 ev, 42.902 işyeri de hasar görmüştür. 2010 yılında yayınlanan Meclis Araştırması Raporu'nda ölen kişi sayısı 18.373 olarak güncellenmiştir (<https://deprem.afad.gov.tr/tarihteBuAy?id=37>).

KAYNAKÇA

Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'da Afetler, Yayın Koordinatörü Tezcan BUÇAN, Hazırlayanlar Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ, Yrd. Doç. Dr. Raşit GÜNDOĞDU, Ebul Faruk Önal, TC İçişleri Bakanlığı, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, İstanbul, 2018.

Afet Yönetimi Kapsamında 2019 Yılına Bakış ve Doğa Kaynaklı Olay İstatistikleri, AFAD-2019.

Türkiye'de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri, AFAD-2018.

Afet Sosyolojisi, Editör İslam CAN, Çizgi Kitabevi, 2020, İstanbul.

<https://deprem.afad.gov.tr/tarihteBuAy?id=37>.

İstanbul'u Etkileyen Depremler Karşısında Toplumsal Hayat, Sema Küçükalioğlu Özkılıç, <https://istanbultarihi.ist/>.

Bir Şehir Manzarası: İstanbul'un Tarihinde Depremler, Elizabeth Angell, <https://istanbultarihi.ist/>.

1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme, Hamiyet SEZER, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/782610>.

Osmanlı Döneminde İstanbul'u Etkileyen Depremlerin Edebiyatımızdaki İzleri, Sema Küçükalioğlu Özkılıç, <https://istanbultarihi.ist/>.

Fotoğraf Arşivi, Antik Çağdan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, <https://istanbultarihi.ist/>.